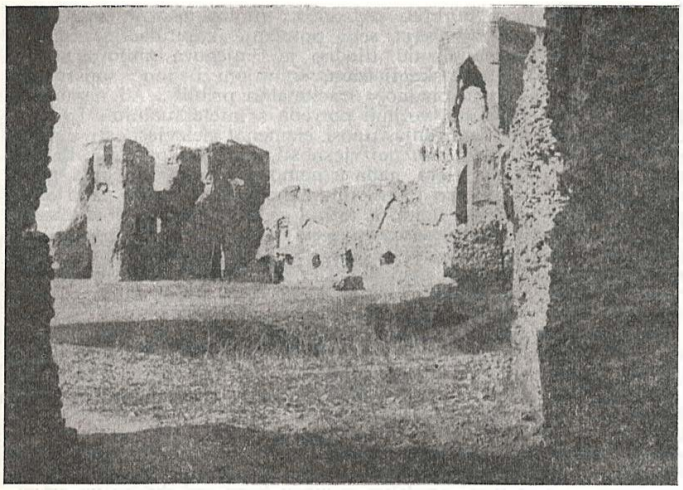

bač-tvrđava — XIV vek

paul valéry

POVRATAK IZ HOLANDIJE

Putovanje je čin koje usklađuje gradove sa satima. Ali, najljepše i najfilozofskije putovanje za mene je u intervalima tih zastajanja.

Ne znam ima li iskrenih ljubitelja željeznice, pobornika *vlaka zbog vlaka*, i mislim da jedino djeca znaju valjano uživati u buci i snazi, u vječnosti i iznenađenjima puta. Doista, djeca su veliki učitelji apsolutnog užitka. A ja, čim se pokrene masa vagona, uljuljkujem se naivnom metalizikom prožetom mitovima.

Napuštam Holandiju... Odjednom, pričinjava mi se da Vrijeme tek započinje; Vrijeme se pokreće, vlak postaje modelom Vremena i zadobija njegovu neumoljivost i njegovu snagu. On prozdire sve vidljivo, pokreće sve duhovno, grubo napada svojom masom lice svijeta, odbacuje šikare, kuće, predjele, poliježe drveće, probija lukove, odgoni stupove, odbacuje za sobom sve linije koje prelazi, kanale, brazde, puteve; mostove pretvara u grmljavinu, krave u tanad, a kamenitu strukturu svojega puta u ćilim putanja...

Čak i misli, uvijek iznenađene, potaknute kao da su privučene bujicom vizija, izmjenjuju se poput zvuka koji lebdi i nestaje. Događa mi se da se ne osjećam nigdje, kao da sam sveden na neko opstraktno biće koje svagdje može reći da misli, da odlučuje i da jednako djeluje; da živi, a da se ništa bitno ne mijenja; dakle da se ne pomiče s mjesta. Ne bi li dakle taj čisti logičar u nama morao promotriti čudesne mijene, nezamisliv nesklad, nepomirljive s razumom ili sa životom, kako bi osjetio kretanje?

Čudno je koliko je u nama mehanizama neosjetljivih na pokret.

Ali naprotiv, potpuno biće, stvarna duša putnika čija se otsutnost približava kraju dok ga svaki okret kotača sve više približava kući i dok se zatvara jedna spona njegova života, obuzeta je čudnim utiscima svojega pokretanja. Ono što ona napušta, ono što osjeća u tom trenutku, ono što predviđa i proriče, prepire se, pomiruje, izmjenjuje u njoj samoj. Ona se koleba između svojih doba koje točnost određena polaska i vjerojatna točnost dolaska tako jasno razdvajaju; ona nasumce dodiruje slučajno kajanje, nadu bojazni, gubi ih i ponovo nalazi u svojim dojmovima. Njezina prošlost, njezina sadašnjost, njezina bliska budućnost *odzvanjaju* u njoj poput tri različita zvona kojima se sve kombinacije ostvaruju, usklađuju, sukobljavaju i čudno slažu. Pokrećući i u beskonačnost zahvaćajući sve *teme* egzistencije, zvon događaja — proteklih — očekivanih — sadašnjih — prati tijelo što putuje, ispunjava um što se opušta, zabavlja ga, uznemiruje, prihvaća ritmove puta, podešava sne, zabluđuje, uspavljuje, budi svog čovjeka...

Spušta se noć. Rađaju se i gase zemaljski plamenovi — iznenadna mjesta, reski signali, iznenadni proplamsaji dodirnutih nepoznatih života... Između dvije svjetlosti, moje oči nenavikle u maglici koja muti stakla, ne vide više već utihlo i zbog večeri pojednostavljeno polje koje teče u beskonačnost prema prošlim mjestima i danima.

Činilo mi se na kraju da ništa više ne opažam do svih stanja vode — vodu snijeg, — vodu led, — vodu stajačicu što održava vodu oblaka, — vodu paru čije se oslobođene volute odmataju, raspadaju, zaostaju i raspršuju za nama. Mnogoobrična voda, gotovo sama stvara supstancu neke nejasne i promjenljive zemlje čija izuzetna jasnoća sutona još uvijek odražava utonulu bjelinu i blijedoću.

Svjetiljke se pale, a na staklu se odjednom zacrtava dio lica. Neka se maska nameće, portret čovjeka koji ostaje osvijetljen i postojan na površini tog bijega mračnih i snježnih predjela.

Sam sebi izgledam nepokretan i toplo obojen pod staklom; no približim li se malo tom svome vlastitom *ja* rascjepkanom sjenama što me promatra, zasjenjujem ga, poništavam se, postajem noćni kaos.

Filozofi svih vremena doživjeli su takva sitna iskustva. Neki slučajni doživljaj, neki jednostavan i primjetljiv utisak dioptrike ili akustike, neki posebni događaj u njihovom opažanju dovode ih do sanjarenja koja u dokolici pretvaraju u teorijsku meditaciju. Platon je bez velike muke iz osvjetljenja neke pećine, iz sjena koje ona obuhvaća, izdvojio čudesne i, možda, kobne zaključke. Njegova prirodna mračna prostorija donijela nam je jednu od najslavnijih *mijena vrijednosti.*

Ali ja, koji nisam filozof, ja nisam znao suviše — jer tu je potreban suvišak, — razviti sve misli koje mi je mogao naznačiti taj položaj mojega lica u pokretnoj noći prekidanoj iznenadnim priviđenjima.

Dolazim iz Amsterdama gdje su istodobno živjeli Descartes i Rembrandt. Još uvijek vidimo tamo njihove kuće. Ne možemo se obuzdati da ne pokušamo istražiti njihove snove. Naivno, se prenosimo u njih, uz kanale, na mostićima Amstela ili na nekoj živoj tački tog labirinta vodâ zakrčenog čamcima, mostićima, pretovarenim teretnim brodovima... Sati dosta tužno odzvanjaju u ozračju blijedog neba. Ljudi se smjenjuju među obalama, na tankim mostovima. Promatrač gleda kako se živi, i živi.

Doscartes je bio osobito sklon tom gradu u kojem bi, »budući da tu osim njega nije bilo čovjeka koji se ne bi bavio trgovinom, mogao ostati čitavog života, a da ga nitko nikada ne vidi, i mogao svakoga dana šetati u zbrci tog mnoštva«.

Ne znam da li je razumijevao njihov jezik. Nadam se da nije. Ima li išta što bi više pogodovalo zamišljenom povlačenju u sebe, jasnom određenju izvanjskog svijeta jasno određenog i odvojenog od drugog, može li bilo što više odvajati nego nepoznavanje konvencija koje vladaju i usklađuju prizor života oko nas? U zanimanju filozofâ važno je da ne razumiju. Oni moraju pasti s neke zvijezde, postati vječni stranci. Oni moraju nastojati da se čude najobičnijim stvarima. Prodrite u hram neke nepoznate religije, promatrajte neki etruščanski tekst, sjednite pored igrača u čiju igru niste upućeni i uživajte u vašim pretpostavkama. Filozof je isto tako, pomalo svugdje.

Ali ne posjedovati ključ, ne biti upućen u pravila, u znakove, u odnose, ne moći naslutiti smisao onoga što se vidi, — ne znači li to svesti ono što se vidi na ono što je očito, — na *lik i na pokret?* — Ništa nije, mislim, više kartezijansko. — Štoviše, nije li i to nerazumijevanje mogućnost da ništa ne predvidimo, da ništa ne *propustimo*, jer ne znamo čak niti što da zanemarimo, što da propustimo; što da zadržimo, i da li je sve vrijedno u onome što se promatra; treba li dakle sve zabilježiti ili sve odbaciti?

Tako je, usred trgovine i užurbanih Holandeza, Descartes izoliran i ne baš sasvim neosjetljiv promatrao njihovo trgovanje i njihov život kao da stvara neku nepoznatu napravu. Descartes otsutan i prisutan, Descartes daleko od njihovih razgovora, njihovih interesa, njihovih ukusa i njihovih običaja, siguran da ništa svojeg tu ne unosi, bio je usred te žive mase stranog naroda poput mjernog instrumenta kojeg se uranja u neku sredinu i iz koje se može izvući kako bi se očitalo što pokazuje.

Razdvojene duše, genijem distinkcije i reda; slijed njegovih misli postojao je neovisan od pokretanja živih bića oko njega. Govorio je da je sav njihov žamor za njega bio šum potočića. On nije bio čovek. gomila.

Čovjek gomila je pjesnik, pripovjedač ili pijanica duha.

On tone u mnoštvo duša što se kreću; opija se upijanjem neiscrpnog broja lica i pogleda, osjećajući, uz ulicu što protiče, vrtoglavicu od prolaženja beskonačnosti *pojedinaca*... On osjeća i mješa tisuće koraka i ritmova hoda; oči mu nalaze i gube tisuću očiju iz kojih crpe rijeku vizija, pravaca, pojedinačnih volja.

U nekim trenucima, pokret golemih gradova izaziva čudesnu nelagodnost od *umnožavanja samih*. Naivno se, s nekom vrsti užasa i paničnog osjećanja, utvrđuje da su *pojedinci* nebrojeni. Toliko zasebnih bića; svako samo sebi kapitalno, ništavno ili nevažno u očima drugih, a sva zajedno neodređeno ostavljaju u svakom dojam pokrenutog groblja ili povorke sjena. jer bujica fizionomija, osjećanje buke govora i čizama, jednolično proticanje samih raznolikosti, nameću nam misao o neodređenom zbroju tolikih jasnih sudbina- — nadahnjuju nam istu, ponekad sumornu, ponekad veselu ravnodušnost, — koja nas obuzima posred mnoštva grobova.

Ništa ne lišava život njegovog izgleda života ali ništa ne oduzima smrti njezin sjaj smrti, kao ni snažno osjećanje mnoštva živih i mrtvih. Mnoštvo i ponavljanje čine da osjećamo zakon i ustrojstvo i, gotovo, ono što je smiješno u njima; ponekad satiru duh, ponekad ga potiču da smišlja u svoju odbranu ono što mu je potrebno da se osjeti jedinstvenim i svojim gospodarom.

Mogli bismo napokon reći da u čovjeku gomila misao nastaje s pokretom, a mnoštvo slika *povlači na neki način, samu sposobnost* koja ih opaža.

Sasvim je drugačiji jedan Descartes.

Razmišljajući o njemu tisuće stvari, zabavljao sam se motreći s prozora pješake u svježem snijegu, zamotane mornare kako manevriraju na bijeloj i crnoj vodi, kako nevjerojatnom vještinom pomiču svoje duge i teške brodove, tako užurbane i okrenute jedne prema drugima, kao u igri dame, kako vrše smišljena pomicanja stvarajući pred sobom mjesto na koje će se postaviti, naći mjesta za trup koji se pomiče, kako čekaju, kako guraju, kako upravljaju, i dolaze napokon do nekog uskog i mračnog tuneta u kojem nestaju uz muklu buku motora, dok čovjek uz kormilo sagiba glavu upravo u trenutku kad dodiruje vrh svoda. Nebrojeni galebovi privlačili su moju pažnju, očaravali je i obnavljali u prostoru. Njihova glatka i čista tijela, usklađena prema vjetru, klizila su, letjela nevidljivim padinama, dodirivala balkone, okretala se prekidala svoj let i klonula na velikim ledenjacima gdje su se bjele životinje svađale oko drhtavih otpadaka i strašnih ostataka ribe bačene u more.

Između dviju trenutnih ptica vratio sam se svojoj prvotnoj misli. Vraćajući se, gotovo, kartezijanskom sanjarenju, na svoj sam način zamišljao osjećaje tog velikog čovjeka. Slagao sam, usklađivao na svoj način ono što sam vidao, s nejasnom idejom o njegovoj filozofiji... Neka to ne uzbudi njegovu slavnu sjenu! Ne mogu nekoga voljeti ako ga toliko ne približim svome duhu da postane sasvim različit od sebe same.

Mislim također da se misao živog Descartesa nije sasvim podudarala s mišlju koju je zabilježio u svojim knjigama. Knjige nas uvijek manje ili više varaju. Ono što prešućuju o piscu, ono što dodaju, ostavlja dosta slobode onome tko želi zamisliti njihovog pisca onakvim kakav je možda bio.

Budući da je moj Descartes u Amsterdamu promatrao ono sto sam ja želio da promatra među tolikim predmetima i stvarima na kojima se vjerojatno mogao zaustaviti njegov pogled, smatrao sam prikladnijim da to uklopim u njegov uobičajeni sustav mišljenja, nego svu trgovačku opremu koja je ispunjavala obale i kejove bačvama, sanducima, hrpama, strojevima.

Dizalice, čekrci, jednostavni strojevi i svi oni pokreti koji od obale do brodskih spremišta, od spremišta do obala, prenose robu, lijepi su predmeti promatranja za takvog jednog ljubitelja *mehanike* i kvantitativnih stvari. Bio je na tim radnim obalama, sav okružen matematskim prilikama, i svakog trenutka potican gomilom malih problema koji su u toj mudroj glavi trebali postati veliki. Malo je toga potrebno — bačva koja se potresa, zrnje što se gomila, pa čak i jabuka što pada, — da prebaci čovjeka od duha u sveopće kretanje. Čovjek se zaustavlja, a duh leti svojim putem prema ne znam kojoj točki odakle se treba povratiti pomoću silogizama...

Nema pogodnijeg mjesta, nema sredine plodnije za velika razmišljanja našeg intelektualnog Richelieua od te trgovačke pozornice na kojoj vlada *mjera*. Sve je u jednoj luci očito, otvoreno, grubo metrično. Gotovo svaka djelatnost tamo se odvija u računanju, mjerenju, svrstavanju, slaganju; broj i red očito upravljaju svim postupcima, i sve se vrednuje tonama, livrama, vagonima i različitim mjerama...

Napokon, nije li Metoda načelo vladavine Broja čijih smo težnji sada svjesni, iako mu još ne naslućujemo svu snagu? Mjerljivo je osvojilo gotovo čitavu znanost i potisnulo sve njezine dijelove u koje nije moglo prodrijeti. Gotovo čitava praksa mu je podređena. Život, već napola savladan, određen, usmjeren ili pokoren, teško se brani protiv satnica, statistika, mjerenja i kvantitativnih određenja, čiji razvoj mu sve više ruši raznolikost, umanjuje neizvjesnost, pogoduje radu cjeline, čini joj tok sigurnijim, duljim, nesvjesnim.

Pitao sam tamo, da li je poznato u kakvim su se okolnostima susreli Hals i Descartes. Ali čini se da nema dokumenta o tom tako dragocjenom susretu. Voljeli bismo znati tko je doveo slikara filozofu, ili filozofa slikaru; koliko susreta i koliko vremena; da li je Descartes pozirao i kakve su riječi izmijenili, pa čak i da li je model mislio da je slikarstvo isprazno?... Ne znam uostalom da li su se dva čovjeka mogla razumijevati bez tumača.

Živio je u to vrijeme u Amsterdamu jedan slikar malih filozofa od kojih imamo dva ili tri čudesna u Louvru. Oni podsjećaju više na Spinozu nego na Descartesa. Oni nisu od onih koji dangube i lutaju Amstelom ili Damom, duha ponekad *intus*, ponekad *extra*, prelazeći iz jednog svijeta u drugi, i iz jednog sustava svijeta do nekog događaja na ulici ili kanalu.

Ti mali Rembrandtovi filozofi zatvoreni su filozofi. Oni još uvijek sazrijevaju u skrovitosti. Jedna zraka sunca zatvorena s njima osvjetljava njihovu kamenu sobu, ili točnije, stvara školjku svjetlosti u mračnoj veličini jedne sobe. Spirala zavojitih stepenica što silazi iz tmine, perspektiva pustog hodnika, unose ili neosjetno pojačavaju doživljaj da se radi o unutrašnjosti čudne školjke koju nastanjuje sićušna intelektualna životinja koja je izlučila njezinu svjetlosnu supstancu. Misao o povlačenju u sebe, misao o *dubini*, o biću koje samo stvara svoje područje spoznaje, određena je tim rasporedom koji nejasno, ali nepokolebljivo naznačuje duhovne analogije. Nejednakost raspodjele svjetla, oblik osvijetljena dijela, ograničeno područje tog sunca zatočenog u jednoj ćeliji u kojoj određuje i postavlja neke predmete, a druge ostavlja tajanstvenima, daju naslutiti da su *pažnja* i *očekivanje misli* istinski predmet kompozicije. Sam lik malog bića koje misli čudesno je smješten u odnosu prema svjetlosti.

Dugo sam nekoć razmišljao o toj suptilnoj umjetnosti raspodjele jednog dosta proizvoljnog elementa kako bi djelovao na promatrača, dok mu pogled privlače i zadržavaju jasni i prepoznatljivi predmeti. Dok svijest pronalazi i imenuje definirane stvari, značenjska obilježja slike, — na nas ipak djeluju tiho i kao zaobilazno, mrlje i područja svjetla i sjene. Ta geografija svjetla i sjene nema značenja za intelekt; ona je za njega bezlična, kao što su bezoblične slike kontinenata i mora na kartama; ali oko opaža ono što duh ne zna definirati; a umjetnik koji poznaje tajnu te nepotpune percepcije, može s njom računati, cjelini svjetla i sjena dati neki lik koji nečemu služi i ukratko, neku prikrivenu funkciju u cjelokupnom dojmu djela. Ista slika imala bi, tako, dvije istovremene kompozicije, jednu prikazanih tijela i predmeta, drugu mesta i svjetla. Kad sam se nekoć u nekim Rembrandtovim djelima divio primjerima tog indirektnog djelovanja (što je kao bakropisac po mom mišljenju morao zahvatiti i analizirati), morao sam pomisliti na *sporedne* utiske koji mogu izazvati razdijeljene harmonije nekog orkestra... Wagner je, kao i Rembrandt znao dušu bića vezati uz neki sjajan i glavni dio a ipak, dok ga je vezao i privlačio tom svemoćnom razvoju, u *sjeni sluha*, u dalekim i nezaštićenim predjelima duše, — stvarao je daleke i prethodne događaje, — predosjećanja, iščekivanja, pitanja, zagonetke, neodredive početke...

To znači stvoriti umjetnost više dimezija, ili na neki način, organizirati *okolinu* i *dubinu* stvari u eksplicitnom smislu. To me podsjeća na davno vrijeme kad sam se pitao mogu li se utisci poput ovih tražiti i u književnosti. Nisam *istraživao*... Mogao sam sebi dopustiti mnoge pretpostavke. Nije sada trenutak da objasnim kojim putem i kojim sredstvima sam mislio da doživljaj valja iskušati. Naveo bih samo njegov osnovni uvjet: prevara mora izmaknuti nepripravljenom čitaoou, a posljedica ne smije otkriti svoj uzrok.

Uvjeravao sam se možda suviše olako (ali da budem iskren, još uvijek se uvjeravam), da umjetnost pisanja posjeduje velike virtuelne jedva naslućene, ako ne i nepoznate izvore, bogatstva kombiniranja i kompozicije... Ona su nam prikrivena poimanjem kakvo još uvijek imamo o književnom mehanizmu, poimanje čudno nejasno i neizgrađeno u samom uopćenom određenju. Descartes to nije prošao. Stari su bili suptilniji i »znanstveniji« no što smo mi u tim pitanjima. Mi smo tu u mitologiji.

Uostalom, prilično je dobro tumačenje da se umjetnost čije sredstvo — riječ — uvijek spominjemo, i koje nam neprestano služi u komuniciranju s nama samima kao i s drugima, tako tijesno stapa sa samim životom da joj je teško, ako ne i nemoguće, da dopre do formalnog razvoja svojih snaga. Učinilo mi se, u divno doba kad su ti imaginarni problemi opsjeli moj duh, da takvi pokušaji zahtijevaju golem rad prethodne analize, strahovit napor usklađivanja u izvedbi. Videli smo kako u doba kada vrijeme nije bilo važno, jedostavni soneti zahtijevaju od svojih pisaca više godina dotjerivanja, zrenja (sa zanosima, očajima, ponavljanjima i gotovo pomirenjima), koje su povezivale pjesnika i njegovih četrnaest stihova s dugom i dramatičnom poviješću ljubavi. Mislim da su prošla ta vremena i da se nalazimo u zlatnom dobu. Nikada toliko plodova i ne znam koliko žetvi svake godine.

Ukratko, sumnjam da će književnost jednoga dana dobiti svog Nicolasa Rameaua i svog Sebastiana Bacha... Ako se ikada pojave, ne budimo ljubomorni na njihovu sudbinu. Život će im biti težak.

Vlak koči i zaustavlja se, nadomak Pariza. Nastavlja polako za *finale*... Putovanje je doista djelo nalik nekoj simfoniji. Analogija se nastavlja sve do nestrpljivosti ljudi koji se odijevaju, pripremaju, ustaju, ulaze u hodnike.

Prevela
Mirna Cvitan